

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2021. – Т. 43. – С. 251-260
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.251-260

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2021. – Volume. 43. – pp. 251-260
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.251-260

УДК 94(4):821.161.2-92«20»

© Ілля Чедолума¹

Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу

У статті розглянуто формування образів «Європи» та «Заходу» на прикладі текстів двох відомих львівських публіцистів міжвоєнного періоду – Михайла Рудницького та Дмитра Донцова. На основі наукової літератури та аналізу джерел проаналізовані ідейні блоки з яких склалися образи в текстах обох публіцистів. Простежено джерело їх уявлень в інтелектуальній традиції. Проаналізовано дискусії, що розвернулися на сторінках періодичних видань: «Діла», «ЛНВ», «Вікна», «Нова Зоря». На основі порівняння текстів показано, що в поняття «Європа» та «Захід» автори вкладали різні, часто прямо протилежні значення. Орієнтальними антитезами до них виступали образи «Азії» та «Сходу». Для Михайла Рудницького «Європа» та все, що було пов'язанно з цим образом, було наслідування ліберальних ідей XIX століття, для Дмитра Донцова ж, європейські мислителі мали цінність лише в контексті ідей експансії, боротьби, як основи духу народу.

Ключові слова: Михайло Рудницький, Дмитро Донцов, Європа, Захід, образ.

Mykhailo Rudnytskyi vs Dmytro Dontsov: Two Visions of Europe and the West

The paper provides an overview of formation images “Europe” and the “West” in the texts of two prominent Ukrainian publicists in interwar Lviv – Mykhailo Rudnytskyi and Dmytro Dontsov. The article focuses on interwar discussions about the image of Europe, the West, and the East, liberalism, and nationalism. Given the fact that all these and related issues, having entered the Ukrainian public space at the beginning of the XX century remains relevant today, it appears reasonable to analyze these interwar discussions, which represent different ways of imaging European culture.

Therefore, the purpose of this paper is to clarify the sources of formation of these images, their content, and discussions around them. The author elaborated on the similarities and differences of these images in the texts of Rudnytskyi and Dontsov. The key element in Mykhailo Rudnytsky's worldview in the interwar period was liberalism or rather “cultural liberalism.” The three main ideological blocks for him were “freedom”, “individuality” and inclusiveness (openness) of cultures. Mykhailo Rudnytsky's image of “Europe” was rather amorphous, without clear boundaries, and took the liberal culture of the nineteenth century as examples of liberal figures. “East” occupied a very little place in the worldview of Michael, and was superimposed on the oriental axis “West (Europe) – civilization”, “East (Asia) – barbarism”. At the same time, geographical boundaries were not particularly important, and European movements, if they did not correspond to the ideal liberal model, could be considered barbaric and “Asian”. Dmytro Dontsov's image of Europe was focused not on the liberal Europe of the XIX century, but the radical right movements in interwar Europe.

If Rudnytsky emphasized the ideas of liberalism of the XIX century, individual freedom and synthesis of cultures, and these ideas he wanted to see in the image of “Europe”, for Dontsov “Europe” and European thinkers had value in the context of ideas of expansion, struggle as the basis of the people's spirit. At the same time, in the worldview of Mykhailo Rudnytsky and Dmytro Dontsov, “The East” acted as a barbaric antithesis of the “West”, the personification of all the wild and backward, which made their worldview in this sense oriental. Given the above material, we can state that the images of “Europe” and “West” in the interwar period remained extremely ambivalent and heterogeneous, and their content depended on the worldview of the authors.

Keywords: Mykhailo Rudnytsky, Dmytro Dontsov, Europe, the West, image.

¹ Аспірант кафедри історії гуманітарного факультету, Український Католицький Університет у Львові, Україна. E-mail: chedoluma@ucu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3445-6244>.

Постановка проблеми та її значення. Протягом всього ХХ століття образи «Європи» та «Заходу» раз-по-раз з'являлись в текстах провідних українських громадсько-політичних діячів та публіцистів. Однак ці уявлення про європейський простір частіше відображали не реальність, а своєрідні «ментальні карти», які могли варіюватися в залежності від того, під яким кутом людина дивиться на світ². Що українці розуміють під поняттям «Європа», «європейські цінності»? Чи це ліберальні цінності свободи індивіда, чи це цінності християнської Європи? Чи цінності крайніх радикальних груп? Розгляд культурницьких дискусій, які, часто з подачі двох найбільш відомих галицьких публіцистів міжвоєнної доби – Михайла Рудницького (1889-1975) та Дмитра Донцова (1883-1973) започатковували міжвоєнні друки «Назустріч», «Діло», «Вісник» та ін., контекстуалізує та проблематизує цілий ряд питань, які залишаються актуальними й для сучасного українського суспільства. Якою повинна бути українська культура? Чи повинна вона бути інклюзивною чи ексклюзивною? Що є «європейськість», «Європа», «Захід» та «Азія», й що саме з цих амбівалентних понять варто залучати до української культури? Всі ці та супутні їм питання, вийшовши в публічний простір ще на початку ХХ ст., залишаються актуальними й сьогодні. Події Революції Гідності, курс на євроінтеграцію закріплені в Конституції України показують, що відповіді на них визначатимуть майбутнє України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання образів Європи у публіцистичному доробку Дмитра Донцова є частково опрацьованим й уже тривалий час дискутується у науковій літературі. Це питання висвітлено в дослідженнях С.Квіта³, О. Зайцева⁴, Т. Ерлахера⁵. Значно менш дослідженим є образи Європи та Заходу в текстах Михайла Рудницького (О. Омельчук⁶, С. Квіт⁷). Слід констатувати брак комплексних та компаративіських досліджень образів «Європи» у текстах українських публіцистів у міжвоєнній Галичині.

Метою статті є розгляд та аналіз образів «Європи» та «Заходу» на прикладі текстів Михайла Рудницького та Дмитра Донцова. Завданнями статті є окреслити базові ідейні блоки з яких склалися образи цих публіцистів, простежити джерело цих уявлень в інтелектуальній традиції. Досягнення мети й завдань дослідження реалізується шляхом застосування системного та компаративістського підходу. Епістемологічною основою дослідження є засади ментального уявлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світогляд Михайла Рудницького, вихідця зі змішаної українсько-єврейської сім'ї з Галичини, формувався під впливом польських авторів⁸ та навчання у Сорбонні⁹. Польська мова була рідною мовою Рудницького й стати саме українським публіцистом був його свідомий вибір¹⁰. Концепт лібералізму Михайло Рудницький чітко

² Шенк Ф. (2001) *Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе, Политическая наука.* № 4, С. 4.

³ Квіт С. (2013) *Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет. Видання друге, виправлене і доповнене.* Галицька видавнича спілка, Львів.

⁴ Зайцев О. (2013) *Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки) : Нариси інтелектуальної історії,* Критика, Київ; Зайцев О. (2019) *Націоналіст у добі фашизму. Львівський період Дмитра Донцова: 1922-1939 роки. Начерк інтелектуальної біографії,* Критика, Київ.

⁵ Erlacher T. (2021) *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes. An Intellectual Biography of Dmytro Don-tsov,* Harvard Ukrainian Research Institute.

⁶ Омельчук О. (2008) *Західництво Михайла Рудницького в контексті літературно-критичних засад, Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму / За ред. Т. І. Гундорової,* ВД «Стилос», Київ, С. 137-151.

⁷ Квіт С. (1997) *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках,* Дис. канд. філол. наук: 10.01.08 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, 132 с.

⁸ Рудницька М. (1998) *Статті, листи, документи,* Львів, С. 54; «Поки я почав читати українські книжки я знав уже чимало польських»: Рудницький М., (б.д.) *Різні польські книжки і письменники.* Фрагмент спогадів. [Рукопис] Державний архів Львівської області, Р-1517 Оп.1. Спр.3. Арк. 1.

⁹ Рудницький, М. (2007) *Ворог celibату; Самовар,* Тріада плюс, Львів, С. 14.

¹⁰ Маємо й інші приклади співіснування польської та української ідентичності та культури на пограниччі і свідомий вибір на користь останньої – рання біографія митрополита Андрея Шептицького, див.: Nowak M. (2018) *Dwa Światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865-1914,* Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk; та В'ячеслава Липинського: Gancarz B. (2006) *My, szlachta ukraińska... Zaryz życia i działalność Wacława Lipińskiego,* ARCANA, Kraków.

пов'язував з концептом «Європи». Рудницький вважав, що як увесь подальший розвиток української нації залежить від її взаємин з народами і державами Європи, так і розвиток української літератури пов'язаний з літературами європейських народів – менших і більших, близьких і дальших, сусідських, споріднених, ворожих і дружніх. Хоч національна гордість українців і бунтується проти думки, що необхідно дивитись на Європу та наслідувати її¹¹. Відповідно, ідеї «європейськості», «свободи» та «індивідуалізму» Михайло часто не розділяв між собою, для нього ці речі виступали радше синонімами і різними аспектами одного цілого: «[...]Коли можна говорити про ідеали західно-європейської культури, якої найкращим висловом стає її мистецтво, то цей ідеал зв'язаний із змаганням, щоб якнайбільша кількість людей могла якнайповніше проявити своє «я» – знайти вислів для найбільш оригінальних своїх спонук, бажань, мрій і не заступних завдань. Держава, нація, політична або релігійна система, які вважають своєю силою боротьбу з різноманітними індивідуальними зусиллями та змаганнями, заперечують свободу в найпервіснішим і найвищим її прояві: свободу однозначну з індивідуальним розвитком одиниці.»¹².

Власне, тому українську культуру Рудницький бачив тільки під знаком європейськості¹³. Можна погодитись з тезою Сергія Квіта, про те, що географічна близькість Галичини до Європи не була для Рудницького ознакою європейськості і що духовно для нього Галичина залишалась провінцією¹⁴. Разом з тим, Рудницький так і чітко не визначив для себе, що є «Європою». Постійне вживання в його текстах, власне терміну «Європа», і рідке вживання слова «Захід», його висока оцінка російської літератури XIX ст., яку він вважав європейською¹⁵, його висловлювання про важливість російської літератури у формуванні української нації¹⁶ наводять на думку, що російська культура XIX ст. для Рудницького теж була частиною «Європи». Хоча, в питаннях європейськості, Михайло Рудницький в першу чергу орієнтувався на французьку культуру, яка у значній мірі і сформувала його світогляд. Ще більш аморфним для Рудницького було розуміння «Сходу», який залишався для нього чимось таємним та незрозумілим¹⁷. «Азію» та «Схід» він сприймає радше в орієнтальному ключі, як варварську антитезу до цивілізованої Європи, причому, більшовизм і фашизм для нього явища радше азійські, ніж європейські¹⁸. Відповідно і лібералізм йшов в текстах Рудницького в тісній прив'язці з «європейськістю». Іде-

¹¹ Рудницький М. (2009) *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»?*, Видавнича фірма «Відродження», Дрогобич, С. 33; Цю тезу з порівнянням геополітики і розвитку культури Рудницький неодноразово повторював, наприклад у відкритому листі до Петра Карманського, колишнього товариша по «Молодій Музі»: «Ми не вийшли вийшли ще із стадії примітивного розуміння патріотизму, і в літературі, і в політиці. Так само як немає доброї внутрішньої політики без знання закордонної – немає сильної та здорової рідної літератури, коли вона не рахується із рівнем європейським»: Рудницький М. (1936) Патріотизм і розвиток літератури, *Діло*, Ч. 3. 3 січня 1936.

¹² Рудницький М. (1936) *Європа і ми, Ми: літературний чверть річний журнал* книга Осінь 1933, С. 104-105.

¹³ Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim) (1934), *Sygnaly* Nr. 4-5.

¹⁴ Квіт С. (1997) *Вказ. пр.*, С. 41.

¹⁵ Рудницький М. (2009) *Вказ. пр.*, С. 68.

¹⁶ «Для не одного галичанина і досі незрозуміле таке явище, що російська література, література того народу, проти якого українці мусіли приготуватись до боротьби, могла розбуджувати свідомість національної окремішності в українцях, підсилювати ті ідеї, що ставали для них щитом у боротьбі»: Рудницький М. (1934) 40 літ для національної справи *Діло*, Ч. 318. 26 листопада 1934.

¹⁷ Хоч він в контексті контакту культур і вітав зацікавлення японістикою, студії Павла Тичини з турецькою літературою та досконале знання арабської та перської літератур Агатангелом Кримським: (1934) Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim), *Sygnaly* Nr.4-5 1934, проте для нього самого східні культури так і залишились чимось незрозумілим, див. його: Рудницький М. (1931) Японський театр, *Діло*, Ч. 41. 24 лютого 1931.

¹⁸ «Можливо, що вже нашим найближчим нащадкам доведеться чхати на всю Європу і боротися за ідеали нової культури Азії чи Америки, зовсім протилежні до європейських. Якщо ці ідеали підуть лінією повернення якнайбільш первісних форм суспільного співжиття, до якнайбільшого вирівнення відмінностей між расами, державами, народами й членами всіх суспільних громад, тоді ми, що віримо досі в доцільність і спроможну розвитку європейської культури, – програли[...]. У тій стадії культури, де більшість її членів приймає по волі чи не волі один світогляд, одну ідеологію, що покривається фанатичною вірою, одну форму суспільного ладу, не треба буде ні літератури, ні мистецтва, ні свободи, що їх творить»: Рудницький М. (2009) *Вказ. пр.*, С. 351.

алом для Рудницького залишався лібералізм зразка XIX століття та ліберальні мислителі. Саме під таким кутом варто розуміти ремарки Рудницького про те, що засобами боротьби народів за свої права в XIX ст. слугували ідеї справедливості, рівності та прав на вільний розвиток одиниці та народів¹⁹. Разом з тим, міжвоєнна доба викликала в нього не сприйняття: *«Коли після великої європейської війни прийшли до голосу сили, які зуміли накинути масам та одиницям думку, що ці ідеї минулого віку – великі ілюзії, непридатні для нової доби, у Драгоманова, єдиного зпоміж усіх наших діячів минулого віку, можете знайти матеріал, як розуміти той страшний сьогоднішній хаос[...]. Можна ставитись до поодиноких поглядів Драгоманова критично, а то й негативно, але сказати треба, що це був єдиний наш земляк, який думав категоріями своїх європейських сучасників»*.²⁰

В примітках до одного з двох своїх «magnum opus», а саме «Від Мирного до Хвильового», Рудницький детально зупиняється на книзі Хосе Ортега-і-Гассета «Бунт мас» («La rebellion de la masas»), основні її ідеї, які співзвучні з його світоглядом він узагальнює наступним чином. Пересічний європеець не розуміє, що новий світ, де він живе, постав завдяки гаслам ліберальної демократії, що проголосила однакові права для всіх, без огляду на їх вроджені чи індивідуальні прикмети та завдяки праці вчених, що забезпечили нечуваній розвиток сучасної техніки. Проте, європейська культура опинилась у парадоксальній ситуації від хвилини, коли представники маси проголосили себе панамі життя, не визнаючи ніяких інших авторитетів. Отже, сучасна «масова людина» байдужа до дійсних виявів культури. Звідси, фашизм і більшовизм, захоплення машиною, спортом, крикливими масовими покличами – які є характерними виявами цього примітивного варварства²¹.

Книги присвячені лібералізму XIX ст., найбільше співзвучні ідеям Рудницького, і на них в першу чергу він покликається, коли від вузьколітературних питань переходить до ширших питань розвитку культури та сучасного суспільства. Важливе місце тут відгравала для нього також книга Бенедетто Кроче «Історія Європи XIX століття». За Рудницьким, Кроче змальовує у своїй «Історії Європи XIX віку» боротьбу за ідею свободи, кажучи що: *«за ніяку іншу людину, як це стверджують історичні факти, не зважувались на такі жорстокі війни, не доходили до таких перемог, не проливали більше крові у гордому почуванні своєї сили, з таким завзяттям не воювали, так радо і так весело не йшли на жертви, як саме для неї»*.²²

У такому ж ключі він розумів і тексти Бертрана Рассела²³. В огляді книги Герберта Кассона «Тайни успіху в інтересах (16 засад ділової людини)», Рудницький скаржився на культурну та ідейну «герметичність» українців²⁴. В цьому контексті, обмін культурних цінностей для Рудницького, це передусім взаємини одиниць, для яких сама проблема розвитку національної культури є невіддільно пов'язана із шляхами чужинної творчості. Саме сфера творчості, для Михайла є тим майданчиком, де можлива об'єктивна оцінка чужих вартостей²⁵. Ряд авторів вважали, що Рудницький пропагує ідею необмеженої свободи, зокрема о. Костельник, коментуючи статтю Рудницького «Чи письменник мусить мати світогляд»²⁶, зазначав, що свобода без усяких обмежень це анархія, анархія призводить до хаосу, себто до поламання й вивернення життєвих вартостей, а це доводить до руїни²⁷. Разом з тим, Костельник виводив ідеї Рудницького в ширший контекст ідеологічного та культурного протистояння в Галичині: *«Суперечка чи боротьба, що її зачав Мих. Рудницький, це в дійсності боротьба між старим лібералізмом і новомодним догматизмом. А «гарна література», письменник», «світогляд», «талант» і т.ін. у статті Мих. Рудницького це тільки твердині, рови, вовчі ями, кільчасті дроти, щоби при їх допоміж*

¹⁹ Рудницький М. (2009) *Вказ. пр.*, С. 67.

²⁰ Там само.

²¹ Там само, С. 300.

²² Там само, С. 302.

²³ Там само.

²⁴ «Не знаю, як торгували наші предки, але знаю, що нарід, який від віків живе з нами – жида, торгують тисячі літ, а ми стаючи від 20 літ їхніми суперниками не хочемо вчитись від них нічого»: Рудницький М. (1930) З наших книжок і видавництв. Тайни інтересів, *Діло*, Ч. 268. 2 грудня 1930.

²⁵ Рудницький М. (2009) *Вказ. пр.*, С. 388.

²⁶ Рудницький М. (1935) Чи письменник мусить мати світогляд?, *Діло*, Ч. 115-117. 5-7 травня 1935.

²⁷ Костельник Г. (1935) Чи письменник мусить мати світогляд?, *Діло*, Ч. 128. 18 травня 1935.

лекше воювати»²⁸.

Подібним же чином, позицію Рудницького трактував і Францішек Червіський, на сторінках часопису «Bunt Młodych» він зазначав, що коли у поляків безсторонність і лібералізм це тільки зручне прикриття для пропаганди атеїзму, то у Рудницького «безсторонність і об'єктивізм виростають до рівня доктрини», іншими словами, певної суспільно-політичної декларації²⁹. Інший опонент Михайла Рудницького, Олександр Мох³⁰, на сторінках «Нової Зорі» послідовно і досить агресивно «викривав» руйнівний вплив ідей лібералізму та їх прихильників на світогляд читачів. Свою позицію він висловив у публікаціях «Мода на Європу: на фронті культури», «Дві культури Європи» та ін.³¹. Основною небезпекою лібералізму, за О. Мохом, є відкидання релігійної основи світогляду та релігійних морально-етичних критеріїв, які він вважав цементам і опорою морально здорового суспільства. Для нього ліберали, несучи з собою декадентство, етичний нігілізм, інтернаціоналізм та ігнорування національних народно-етичних особливостей кожної культури, небезпечні тим, що розхитуючи традиційні морально-етичні підвалини суспільства, готують тим самим дорогу для більшовицьких ідей та впливів. Себто, ліберали розхитують і нівелюють традиційну духовну культуру, що створює ґрунт для більшовиків, які користаються з цього. Як приклад, Мох наводив той факт, що більшість членів редакції і авторів «Назустрічі», у свій час працювали в радянських «Критиці» та «Нових Шляхах»³².

Подібну критику лібералізму знаходимо і у самого редактора «Нової Зорі», відомого галицького публіциста Осипа Назарука. В чорновику статті про лібералізм, він стверджував: «Лібералізм се найбільш осоружний зі всіх руйнівних рухів. Коли ідеї можна б порівняти з птицями, то лібералізм се стеряний суп, падкий на падлину. Він незамітно, але тим страшніше розтягає гниль і заразу по всім усюдам»³³. Також, він вважав лібералів найбільшими демагогами, які говорять про «толеранцію» та «свободу», а в дійсності «є найзлюбнішими ненависниками»³⁴.

Ідеї «Присмерку Європи» Освальда Шпенглера, давали підстави багатьом тодішнім авторам, казати про загибель Заходу і лібералізму разом з ним. Відомий візантиніст Володимир Залозецький, в критиці Рудницького, був переконаний в тому, що криза ліберальної доби, проявляється в тому: «[...] що окцидентальна культура на наших очах клониться через цілковитий заник творчих чи провідних ідей до цілковитого упадку[...] І власне відсутність світогляду, а радше лібералізмом виплекане вільнодумство doprowadило до цілковитого занепаду провідних ідей окцидентального людства, а разом з тим до затрачення духовної єдності окцидентальної культури»³⁵.

Переконання Рудницького в тому, що сфера культури має бути сферою індивідуальної творчості, вільної від політики та ідеології³⁶, викликали критику у публічній сфері і з боку галицьких радянфілів. В журналі «Вікна», в одній з статей Степан Тудор пишучи про домінування ідеології в літературі, зазначав, що прихильники концепції «мистецтва заради мистецтва», хочаються за ширмою служіння чистому мистецтву, проте пролетарські митці з чуткою вразливістю усього молодого вловлюють всю скриту фальшивість цієї «чистоти»³⁷. Його колега, Володимир Шаян, йшов далі, називаючи Рудницького «ідеологічним нігілістом, з націоналістичним душком»³⁸. Проте найбільше критики ідей Рудницького знаходимо в середовищах пов'язаних з інтегральним націоналізмом.

²⁸ Костельник Г. (1935) Вказ. пр.

²⁹ Когут С. (2016) Михайло Рудницький як літературознавчий критик та редактор часопису «Назустріч» [Онлайн]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Innbyivs_2016_8_6.pdf (Accessed: 15 грудня 2020).

³⁰ Виступав на шпальтах католицького часопису «Нова Зоря» під псевдонімом «Араміс».

³¹ Когут С. (2016) Вказ. пр.

³² Там само.

³³ Назарук О., (б.д.) Чорновики статті. [Рукопис] Центральний державний історичний архів, Ф. 359., Оп.1, спр. 166., Львів. Арк. 2.

³⁴ Там само, Арк.3, 6.

³⁵ Залозецький В. (1935) Мистецтво і світогляд, *Діло*, Ч.145. 5 червня 1935.

³⁶ Напевно найчіткіше він це виразив у статі: Рудницький М. (1924) Аполітичність письменника, *Діло*, Ч. 9. 13 січня 1924.

³⁷ Тудор С. (1929) Ідеологічне, *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*, Рік 2. Ч. 11. Листопад 1929.

³⁸ Шаян В. (1929) «Вина» історії, *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*, Рік 2. Ч. 11. Листопад 1929.

На початку 1922 року Дмитро Донцов повертається до Львова, де він, як і Михайло Рудницький мешкав аж до початку Другої світової війни. Він обійняв посаду головного редактора відновленого журналу «Літературно-науковий вістник»³⁹ («ЛНВ»). Відновлений «ЛНВ» мав стати найбільшим журналом присвяченим питанням літератури та культури, проте, як зазначає С. Квіт, Донцов прийшов до літературної есеїстики не так із самого зацікавлення літературою, як із потреби ідеологічно впливати на українське суспільне життя⁴⁰. Як і Михайло Рудницький, Дмитро Донцов виступав за найтісніші контакти із західною культурою та Заходом⁴¹. Проте, чи ті самі сенси вони вкладали в ці поняття? Філософські та естетичні погляди Донцова у міжвоєнний період знаходились під сильним впливом Фрідріха Ніцше⁴². Великим авторитетом для Донцова був Освальд Шпенглер, серед інших джерел «чинного націоналізму» важливими були інтуїзм Анрі Бергсона, французький інтегральний націоналізм Мориса Бареса та Шарля Мораса, теорія суспільних мітів Жоржа Сореля, «психологія мас» Гюстава Ле Бона, теорія еліт Гаєтана Москі й Вільфреда Парета⁴³. Рудницький так само, в значній мірі знаходився під впливом ідей інтуїзму Бергсона, теорій Сореля, іншим важливим для обох автором міг бути Станіслав Бжозовський⁴⁴. Також, в літературній есеїстиці обидва часто звертались і до праць Бенедетто Кроче.

Однак, навіть читаючи ті самі тексти, Донцов та Рудницький відчитували часто в них абсолютно різні речі. Якщо Рудницький наголошував на ідеях лібералізму XIX ст., свободі індивіда та синтезу культур, і саме ці ідеї бажав бачити в образі «Європи», то для Донцова «Європа» і європейські мислителі мали цінність в контексті ідей експансії, боротьби, як основи духу народу⁴⁵. Навіть ідеї Бжозовського його цікавлять саме в цьому ключі⁴⁶. Якщо для Рудницького краса, чуттєвість і романтизм є важливими елементами у літературі, то для Донцова цінностями є радше воля, сила боротьби і духа, а не слабкість та взаєморозуміння⁴⁷. І навпаки, вже пізніше в полеміці з Донцовим Рудницький наголошував: «Донцов прегарно знає, що за весь час літературної праці, я ніколи ні словом не виправдовував насильство, як сам це постійно робив і робить»⁴⁸. Образ Європи Донцова та «вістниківів» був орієнтованим не на ліберальну Європу XIX ст., а радше на «Середньовічну Європу готики й високости духу, тих концептуальних засад, які й зробили Європу Європою»⁴⁹. Звідси й не сприйняття лібералізму Донцовим. Олександр Зайцев зазначає, що «провансальство» виступало в різних ідеологічних іпостасях, з яких чи не найгіршою Донцову видавалась ліберальна. З погляду вольового націоналізму, лібе-

³⁹ Зайцев О. (2013) *Вказ. пр.*, С. 163.

⁴⁰ Квіт С. (2013) *Вказ. пр.*, С. 75.

⁴¹ Навіть на рекламі «Вістника» Донцова 1930-х рр. зазначалось, що він: «обстоює єдність з культурою Заходу»: (1933) *Вістник (реклама), Діло*, Ч. 98. 16 квітня 1933.

⁴² Зокрема ідея протиставлення слабкості як зла, а сили як щастя та добра: Зайцев О. (2013) *Вказ. пр.*, С. 166.

⁴³ Там само, С. 167.

⁴⁴ Михайло Рудницький разом з Остапом Ортвіном у Львові ще до Першої світової війни займались виданням творів Бжозовського; Андрій Крижанівський в редакційній примітці до статі Рудницького зазначав: «вплив Бжозовського на українське життя лише в одному випадку беззаперечний – він сформував як критика і публіциста Дмитра Донцова». Крижанівський вказував на схожість світоглядної еволюції двох постатей – від пристрасного марксизму до не менш пристрасного націоналізму й традиціоналізму: Рудницький М. (1934) Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський, *Ми: літературний неперіодичний журнал*. Книга III. Літо 1934, С. 174-175.

⁴⁵ Донцов Д. (1928) Сансара, *ЛНВ* Книжка II. Лютий 1928, С. 149-158.

⁴⁶ «В однім польськiм щоденнику прочитав я сю фразу з Бжозовського: «Нині нам треба ясної думки, кріпкої нерушимої віри[...] Література мусить годувати нові покоління львиним молоком. Все інше – буде отрутою»: Донцов Д. (1936) Згода в сімействі, *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя* Книжка VII-VIII. Липень-серпень 1936, С. 587.

⁴⁷ «Література, якої предметом є життя природи і люди, може ставитись до них подвійно. Вона може захоплюватися красою безхмарного неба, гірських шпилів[...] Але вона може й подивляти ті сили, ту енергію, які створюють цю гармонію, ті не збагнуті, стихійні сили, той неясний гін, туя підсвідому волю до життя»: Донцов Д. Криза нашої літератури. Цит. за виданням: Донцов Д. (1991) *Дві літератури нашої доби*, Просвіта, Львів, С. 47.

⁴⁸ Рудницький М. (1934) Зразки ідейної полеміки, *Діло*, Ч. 69. 16 березня 1934.

⁴⁹ Квіт С. (1997) *Вказ. пр.*, С. 101.

ралізм шкодить нації, бо ослаблює її волю до влади⁵⁰. Відповідно й ставлення до Росії та російської культури в Рудницького та Донцова було діаметрально протилежним. Якщо Рудницький віддавав належне російській культурі, часто високо оцінюючи Достоевського, Толстого, Чехова, то Донцов вважав, що Росія є одним з найголовніших ворогів України та української культури, а боротьба України проти Росії є частиною більшого процесу одвічного протистояння двох культурних світів – західного (європейського) й азійського. Чітко маркуючи Росію як Азію, а Україну частиною Європи⁵¹. Погляди Донцова на Росію можна віднести до комплексу ідей, які Едвард Саїд назвав «орієнталізмом»⁵².

Попри кардинально протилежні погляди, певний час М. Рудницький і Д. Донцов відносно мирно уживались у публічному просторі. Донцов протягом 1922-1925 рр. неодноразово публікував як вірші, так і літературознавчі статті Рудницького на сторінках «ЛНВ». Як стверджував пізніше Рудницький, довший час вони з Донцовим особисто спілкувались, і неодноразово сиділи за одним столом в кав'ярні⁵³. Полемічна боротьба між Донцовим та Рудницьким розпочалась весною 1925 р.⁵⁴ Складно із взаємних звинувачень зрозуміти дійсну причину розриву. Донцов вказував на бажання Рудницького самому очолити «ЛНВ» і на спроби змістити його, Рудницький апелював до того, що Донцов не є літературним критиком і що останній перетворив «ЛНВ» на місце самореклами та пропагування політичних ідей, замість літературних та наукових питань. Навіть після розриву з «ЛНВ», в листах до свого давнього друга Миколи Зерова Рудницький утримувався від активної критики Донцова, проте зазначав низький рівень текстів «ЛНВ»⁵⁵. Рудницький в полемічній боротьбі постійно маркував Донцова як «фашиста» в літературі⁵⁶. У відповідь, Донцов часто публікував розгромні полемічні статі присвячені Рудницькому у своєму журналі⁵⁷. Автори, що об'єднувались навколо журналу «Ми» декларували модерністську орієнтацію (ключове слово для них було «європейський») та полемізували з Донцовим⁵⁸. Однак, в модернізмі шукали натхнення й автори, які симпатизували середовищу «Вісника». Цей парадокс був не випадковим, адже модернізм переважав у світі міжвоєнного галицького українського та еміграційного мистецтва⁵⁹. Як вже було сказано, Рудницький і Донцов черпали натхнення часто з одних й тих же авторів. Куди важливіше за констатацію впливу модернізму як такого зазначити, що той чи інший автор брав з нього. Для Рудницького модернізм був тісно пов'язаний з ідеями «європейськості», «вільного мистецтва» та культурного лібералізму. Поступово, на кінець 1930-х рр. під впливом течій з нацистської Німеччини, середовища міжвоєнних українських інтегрально-націоналістичних митців почали поривати з модернізмом⁶⁰.

В будь-якому випадку, розрив і початок боротьби між Донцовим та Рудницьким був лише питанням часу і був зумовлений як діаметрально протилежним світоглядом та поглядом на питання шляхів розвитку української культури, так і логікою боротьби в літературному полі.

⁵⁰ Зайцев О. (2013) *Вказ. пр.*, С. 199.

⁵¹ Там само, С. 190-191.

⁵² Зайцев О. (2019) *Вказ. пр.*, С. 52.

⁵³ Рудницький М. (1925) Літературно-наукові непорозуміння, *Діло*, Ч. 162, 24 липня 1925.

⁵⁴ Серія статей Рудницького в «Ділі» присвячених критиці Донцова та «ЛНВ»: Рудницький М. (1925) Літературно-наукові непорозуміння, *Діло*, Ч. 158, 19 липня 1925; Рудницький М. (1925) Літературно-наукові непорозуміння, *Діло*, Ч. 162, 24 липня 1925.

⁵⁵ Рудницький, М. (1926) Лист Рудницького М. до Зерова М. [Лист] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Ф.ХХХV, № 593. Київ, Арк.1.

⁵⁶ «Донцов оцінює будь-яку творчість з позиції бачення егоцентричного фашизму»: Rudnicki M. (1929) *Współczesna literatura ukraińska*, *Chwila* Nr.3520. 10 stycznia 1929; «Вісник» Донцова зібрав навколо себе націоналістів фашистського покроя»: O ukraińskiej literaturze współczesnej. Prelekcja d-ra Michała Rudnickiego, *Chwila* Nr.4337. 23 kwietnia 1931.

⁵⁷ Наприклад: Реш-Лозовський В. (1934) З літературної критики Гуляй-Поля, *Вісник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*, Кн. XI 1934, С. 819-825; Зоїл. (1934) Примітивна європеїзація, *Вісник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*, Кн. II 1934, С. 127-130.

⁵⁸ Skandrij, M. (2015) *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956.*. Yale University Press, p. 138.

⁵⁹ *Ibid*, p. 141.

⁶⁰ *Ibid*, p. 135-156.

Висновки. Ключовим елементом у світогляді Михайла Рудницького у міжвоєнний період був лібералізм, а точніше саме «культурний лібералізм». Трьома основними ідейними блоками для нього були «свобода», «індивідуальність» та інклюзивність (відкритість) культур. Саме в цьому контексті, Михайло виступав за найтісніший контакт культур, в тому числі і з російською та польською культурами. Образ «Європи» у Михайла Рудницького був досить аморфним, без чітких меж і брав за зразки ліберальних діячів і ліберальну культуру XIX ст. «Схід» займав вкрай мало місця у світогляді Михайла, й накладався на орієнтальну вісь «Захід (Європа) – цивілізація», «Схід (Азія) – варварство». При цьому, географічні межі не мали особливого значення, і європейські рухи, якщо вони не відповідали ідеальному ліберальному зразку, могли вважатись варварськими та «азійськими». Образ Європи Дмитра Донцова був орієнтованим не на ліберальну Європу XIX ст., а на право радикальну Європу. Якщо Рудницький наголошував на ідеях лібералізму XIX ст., свободі індивіда та синтезу культур, і саме ці ідеї бажав бачити в образі «Європи», то для Донцова «Європа» і європейські мислителі мали цінність в контексті ідей експансії, боротьби, як основи духу народу. Відповідно й ставлення до Росії та російської культури в Рудницького та Донцова було діаметрально протилежним. Якщо Рудницький віддавав належне російській культурі, часто високо оцінюючи Достоєвського, Толстого, Чехова, то Донцов вважав, що Росія є одним з найголовніших ворогів України та української культури, а боротьба України проти Росії є частиною більшого процесу одвічного протистояння двох культурних світів – західного (європейського) й азійського. Водночас як у світогляді Михайла Рудницького, так і Дмитра Донцова «Схід» виступав як варварська антитеза «Заходу», уособлення всього дикого та відсталого, що робило їх світогляд в цьому сенс орієнтальним. З огляду на викладений матеріал можемо констатувати, що образи «Європи» та «Заходу» в міжвоєнний час залишались вкрай амбівалентними та неоднорідними, а їх наповнення залежало від світогляду авторів.

Список джерел.

1. Вістник (реклама) (1933), *Діло* Ч. 98. 16 квітня 1933.
2. Донцов Д. (1928) Сансара, *ЛНВ Книжка* II. Лютий 1928.
3. Донцов Д. (1936) Згода в сімействі, *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя* Книжка VII-VIII. Липень-серпень 1936.
4. Донцов Д. (1991) *Дві літератури нашої доби*, Просвіта, Львів, 296 с.
5. Зайцев О. (2013) *Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки) : Нариси інтелектуальної історії*, Критика, Київ, 488 с.
6. Зайцев О. (2019) *Націоналіст у добі фашизму. Львівський період Дмитра Донцова: 1922-1939 роки. Начерк інтелектуальної біографії*, Критика, Київ, 344 с.
7. Зоїл. (1934) Примітивна європеїзація, *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*, Кн. II 1934, С.127–130.
8. Квіт С. (1997) *Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910- 1930-х роках*, Дис. канд. філол. наук: 10.01.08 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – Київ, 132 с.
9. Квіт С. (2013) *Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет. Видання друге, виправлене і доповнене*. Галицька видавнича спілка, Львів, 192 с.
10. Когут С. (2016) Михайло Рудницький як літературознавчий критик та редактор часопису «Назустріч» [Онлайн]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Innbyivs_2016_8_6.pdf (Accessed: 15 грудня 2020).
11. Костельник Г. (1935) Чи письменник мусить мати світогляд? *Діло*, Ч.128. 18 травня 1935.
12. Назарук О., (б.д.) Чорновик статті. [Рукопис] Центральний державний історичний архів, Ф. 359., Оп.1, спр. 166., Львів.
13. Омельчук О. (2008) Західництво Михайла Рудницького в контексті літературно-критичних засад, *Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму / За ред. Т. І. Гундорової*, ВД «Стилос», Київ, С. 137-151.
14. Реш-Лозовський В. (1934) З літературної критики Гуляй-Поля, *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*, Кн. XI 1934, С. 819-825.

15. Рудницька М. (1998) *Статті, листи, документи*, Львів, 844 с.
16. Рудницький М. (1924) Аполітичність письменника, *Діло*, Ч. 9. 13 січня 1924.
17. Рудницький М. (1925) Літературно-наукові непорозуміння, *Діло*, Ч. 158, 19 липня 1925.
18. Рудницький М. (1925) Літературно-наукові непорозуміння, *Діло*, Ч. 162, 24 липня 1925.
19. Рудницький, М. (1926) Лист Рудницького М. до Зерова М. [Лист] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Ф.ХХХV, № 593. Київ, Арк. 1.
20. Рудницький М. (1930) З наших книжок і видавництв. Тайни інтересів, *Діло*, Ч. 268. 2 грудня 1930.
21. Рудницький М. (1931) Японський театр, *Діло*, Ч. 41. 24 лютого 1931.
22. Рудницький М. (1934) Зразки ідейної полеміки, *Діло*, Ч. 69. 16 березня 1934.
23. Рудницький М. (1934) Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський, *Ми: літературний неперіодичний журнал*. Книга III. Літо 1934.
24. Рудницький М. (1934) 40 літ для національної справи *Діло*, Ч. 318. 26 листопада 1934.
25. Рудницький М. (1935) Чи письменник мусить мати світогляд?, *Діло*, Ч.115-117. 5-7 травня 1935.
26. Рудницький М. (1936) Європа і ми, *Ми: літературний чверть річний журнал* книга Осінь 1933.
27. Рудницький М. (1936) Патріотизм і розвиток літератури, *Діло*, Ч.3. 3 січня 1936.
28. Рудницький, М. (2007) *Ворог целібату; Самовар*, Тріада плюс, Львів, 91 с.
29. Рудницький М. (2009) *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»?*, Видавнича фірма «Відродження», Дрогобич, 502 с.
30. Рудницький М. (б.д.) Різні польські книжки і письменники. Фрагмент спогадів [Рукопис]. Державний архів Львівської області, Р-1517 Оп. 1. спр. 3, Львів.
31. Тудор С. (1929) Ідеологічне, *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*. Рік 2. Ч. 11. Листопад 1929.
32. Шаян В. (1929) «Вина» історії, *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*. Рік 2. Ч. 11. Листопад 1929.
33. Шенк Ф. (2001) Ментальні карти: конструювання географічного пространства в Європі, *Політична наука*. № 4, С. 4-17.
34. Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim) (1934), *Sygnaty*. Nr. 4-5.
35. Erlacher T. (2021) *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes. An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*, Harvard Ukrainian Research Institute, 654 p.
36. Gancarz B. (2006) *My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego*, ARCANA, Kraków, 330 s.
37. Nowak M. (2018) *Dwa Światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865-1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 613 s.
38. О українській літературі сучасній. Прелекція д-ра Michała Rudnickiego, *Chwila* Nr. 4337. 23 квітня 1931.
39. Rudnicki M. (1929) Współczesna literatura ukraińska, *Chwila* Nr. 3520. 10 stycznia 1929.
40. Skandrij M., 2015. *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956..* Yale University Press, 344 p.

References

1. Vistnyk (reklama) (1933), *Dilo*, Ch. 98. 16 kvitnia 1933.
2. Dontsov D. (1928) Sansara, *LNV Knyzhka II*. Liutyi 1928.
3. Dontsov D. (1936) Zghoda v simeistvi, *Vistnyk: misiachnyk literatury, mystetstva, nauky y hromadskoho zhyttia* Knyzhka VII-VIII. Lypen-serpen 1936.
4. Dontsov D. (1991) *Dvi literatury nashoi doby*, Prosvita, Lviv, 296 s.
5. Zaitsev O. (2019) *Natsionalist u dobi fashyzmu. Lvivskiy period Dmytra Dontsova: 1922-1939 roky. Nacherk intelektualnoi biohrafii*, Krytyka, Kyiv, 344 s.
6. Zaitsev O. (2013) *Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920-1930-ti roky) : Narisy intelektualnoi istorii*, Krytyka, Kyiv, 488 s.
7. Zoil. (1934) Prymityvna yevropeizatsiia, *Vistnyk: misiachnyk literatury, mystetstva, nauky y hromadskoho zhyttia*, Kn. II 1934, S. 127–130.
8. Kvit S. (1997) *Literaturno-krytychna y zhurnalistska diialnist Mykhaila Rudnytskoho u 1910-1930-kh rokakh*, Dys. kand. filol. nauk: 10.01.08 / Kyivskiy un-t im. Tarasa Shevchenka. Instytut zhurnalistyky. Kyiv, 132 s.

9. Kvit S. (2013) *Dmytro Dontsov: Ideologichniy portret. Vydannia druhe, vypravlene i dopovnene*. Halyska vydavnycha spilka, Lviv, 192 c.
10. Kohut S. (2016) Mykhailo Rudnytskyi yak literaturoznavchy krytyk ta redaktor chasopysu «Nazustrich» [Online]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Innbyivs_2016_8_6.pdf (Accessed: 15 hrudnia 2020).
11. Kostelnyk H. (1935) Chy pysmennyk musyt maty svitohliad? *Dilo*, Ch. 128. 18 travnia 1935.
12. Nazaruk, O., n.d. Chornovyk statti. [Manuscript] Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, F.359. Op.1. Spr.166. Lviv.
13. Omelchuk O. (2008) Zakhidnytsstvo Mykhaila Rudnytskoho v konteksti literaturno-krytychnykh zasad, Yevropeiska melankholiia. *Dyskurs ukrainskoho oktsydenalizmu / Za red. T. I. Hundorvoi, VD «Stylos», Kyiv, S. 137-151.*
14. Resh-Lozovskiy V. (1934) Z literaturnoi krytyky Huliai-Polia, *Vistnyk: misiachnyk literatury, mystetstva, nauky y hromadskoho zhyttia*, Kn. XI 1934, S. 819-825.
15. Rudnytska M. (1998) *Statti, lysty, dokumenty*, Lviv, 844 s.
16. Rudnytskyi M. (1924) Apolitychnist pysmennyka, *Dilo*, Ch. 9. 13 sichnia 1924.
17. Rudnytskyi M. (1925) Literaturno-naukovi neporozuminnia, *Dilo*, Ch. 158, 19 lypnia 1925.
18. Rudnytskyi M. (1925) Literaturno-naukovi neporozuminnia, *Dilo*, Ch. 162, 24 lypnia 1925.
19. Rudnytskyi, M. (1926) Lyst Rudnytskoho M. do Zerova M. [Letter] Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, F.XXXV. Kyiv.
20. Rudnytskyi M. (1930) Z nashykh knyzhok i vydavnytstv. Tainy interesiv, *Dilo*, Ch. 268. 2 hrudnia 1930.
21. Rudnytskyi M. (1931) Yaponsky teatr, *Dilo*, Ch.41. 24 liutoho 1931.
22. Rudnytskyi M. (1934) Zrazky ideinoi polemiky, *Dilo*, Ch. 69. 16 bereznia 1934.
23. Rudnytskyi M. (1934) Muchenyk neprymyrennykh idealiv Stanislav Bzhozovskiy, *My: literaturnyi neperiodychnyi zhurnal*. Knyha III. Lito 1934.
24. Rudnytskyi M. (1934) 40 lit dlia natsionalnoi spravy *Dilo*, Ch. 318. 26 lystopada 1934.
25. Rudnytskyi M. (1935) Chy pysmennyk musyt maty svitohliad?, *Dilo*, Ch. 115-117. 5-7 travnia 1935.
26. Rudnytskyi M. (1936) Evropa i my, *My: literaturnyi chvert richnyi zhurnal knyha* Osin 1933.
27. Rudnytskyi M. (1936) Patriotyzm i rozvytok literatury, *Dilo*, Ch. 3. 3 sichnia 1936.
28. Rudnytskyi, M. (2007) *Voroh tselibatu; Samovar*, Triada plus, Lviv, 91 s.
29. Rudnytskyi M. (2009) *Vid Myrnoho do Khvylovoho. Mizh ideieiu i formoiu. Shcho take «Moloda Muza»?*, Vydavnycha firma «Vidrodzhennia», Drohobych, 502 s.
30. Rudnytskyi M. (n.d.) Rizni polski knyzhky i pysmennyky. Frahment spohadiv [Manuscript]. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, P-1517. Op. 1. Spr. 3. Lviv.
31. Tudor S. (1929) Ideolohichne, *Vikna. Literatura-Krytyka-Mystetstvo*. Rik 2. Ch. 11. Lystopad 1929.
32. Shaian V. (1929) «Vyna» istorii, *Vikna. Literatura-Krytyka-Mystetstvo*. Rik 2. Ch. 11. Lystopad 1929.
33. Shenk F. (2001) Mental'nye karty: konstruirovaniye geograficheskogo prostranstva v Evrope, *Politicheskaya nauka*. № 4, S. 4-17.
34. Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim) (1934), *Sygnaly*. Nr. 4-5.
35. Erlacher T. (2021) *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes. An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*, Harvard Ukrainian Research Institute, 654 p.
36. Gancarz B. (2006) *My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalność Wacława Lipińskiego*, ARCANA, Kraków, 330 s.
37. Nowak M. (2018) *Dwa Światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865-1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 613 s.
38. O ukraińskiej literaturze współczesnej. Prelekcja d-ra Michała Rudnickiego, *Chwila* Nr. 4337. 23 kwietnia 1931.
39. Rudnicki M. (1929) Współczesna literatura ukraińska, *Chwila* Nr. 3520. 10 stycznia 1929.
40. Skandrij M., 2015. *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956*, Yale University Press, 344 p.